

UOT 94 (479.24)

XVIII ƏSRİN I YARISINDA İQTİSADI TƏNƏZZÜL: NADİR ŞAH ƏFŞARIN VERGİ VƏ TORPAQ SİYASƏTİ

Sevinc M.MƏLİKZADƏ *

Məqalədə Səfəvi dövlətinin süqutu ərəfəsində ölkəni bürüyən dərin iqtisadi-sosial tənəzzülün səbəbləri araşdırılmışdır. İqtisadi böhranın üsyanlara gətirib çıxarması, ölkəyə xarici müdaxiləyə səbəb olması faktı irəli çəkilmişdir. Nəticədə Səfəvi dövləti süqut etmiş və Nadir şah imperiyası yaranmışdır. Nadir şahın siyasi fəaliyyəti bir çox tədqiqatların və elmi məqalələrin tədqiqat obyektinə olsa da onun daxili-iqtisadi siyasəti kifayət qədər araşdırılmamışdır. Onun iqtisadiyyatı bərpa etmək cəhdləri vergilərin artırılması və daxili üsyanlar fonunda kölgədə qalmışdır. Elmi məqalənin əsas tədqiqat obyektinə Nadir şahın “Üçillik verginin bağışlanması haqqında” fərmanıdır. Fərmanın verilməsində məqsəd kəndlilərin sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaqla yanaşı iri feodalları mərkəzi hakimiyyətə tabe etmək idi.

Açar sözlər: Nadir şah, Səfəvi dövləti, iqtisadi böhran, vergi siyasəti, fərman

Giriş. Dünya tarixində dərin iz qoymuş Azərbaycan Səfəvi dövləti XVIII yüzilliyin əvvəllərində ağır tənəzzül dövrünü yaşayırdı. İmperiyanın tənəzzülü, xüsusilə zəif iradəli və dövlət işləri ilə, demək olar ki, məşğul olmayan Şah Sultan Hüseynin (1694-1722) dövründə daha da dərinləşdi. Bununla da qonşu dövlətlərin ölkəyə müdaxiləsinə əlverişli şərait yarandı. I Pyotrun (1682-1725) dövründə elçi qismində Səfəvi dövlətinə göndərilmiş A.Volinski öz müşahidələrinə əsasən yazırdı: “Əgər yaxın vaxtlarda zəif və bacarıqsız şah üstün rəhbərlik xüsusiyyətlərinə malik başqa birisi ilə əvəz olunmazsa, Səfəvi dövləti labüd olaraq süqut edəcək və Xəzər boyunca yerləşən ərazilərin Rusiya tərəfindən tutulacağı da istisna edilmir” [4, 99]. Kurzon son Səfəvi şahları haqqında yazırdı: “İranda (Səfəvi dövlətində-S.M.) hakimiyyət başında duran şəxs getdikcə pillə-pillə geriləyərək, mütləq monarx səviyyəsindən kiçik bir kənd başçısından az fərqlənən səviyyəyə enir” [13, 391]. Uzun müddət davam edən ərzaq qıtlıqları xalqın aşağı təbəqələrinin vəziyyətinə ağır təsir göstərirdi. Güclənmiş feodal istismarı kəndlilərin öz yerlərini qoyub qaçmasına səbəb olurdu ki, bu da öz növbəsində əkinçiliyin və heyvandarlığın məhvinə gətirib çıxarırdı [12, 38]. İqtisadi tənəzzül nəticəsində vergilərin və qiymətlərin

* AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Böyük elmi işçi, sc.melikzadeh@gmail.com, ORCID ID:0000-0001-8641-4156

qalxması kütləvi etirazlara səbəb olurdu. Şah hakimiyyəti isə üsyanları silah gücü ilə yatırtmağa çalışır, mövcud ağır vəziyyətdən çıxmaq üçün hər hansı bir addım atmırdı. Əksinə vergilər ildən ilə artırılırdı. 1698-1701-ci illər ərzində isə vergilər birdən-birə 2-3 dəfə artırıldı [9, 123]. Yerli feodallar mərkəzi hakimiyyətin zəifləməsindən istifadə edərək, əhalinin amansızcasına istismarı sayəsində böyük sərvət toplayırdılar [17, 137]. Son Səfəvi şahları dönəmində dövlətin ağır iqtisadi vəziyyəti ölkəyə müxtəlif məqsədlərlə gəlmiş əcnəbilərin də diqqətindən yayınmış bu barədə öz səyahətnamələrində məlumat vermişlər [15, 638-640].

İqtisadi tənəzzül. Nadir şah Əfşarın vergi və torpaq siyasəti. Əfqan üsyanı və Şah II Təhmasibin hakimiyyəti dövründə baş verən siyasi hadisələrlə əlaqədar olaraq iqtisadi vəziyyət daha da pisləşdi. Əfqanların, Osmanlı və Rusiyanın müdaxiləsi nəticəsində imperiya, demək olar ki, əsas ərazilərindən məhrum olmuşdu. Belə bir dövəmdə Əfşar türklərindən olan Nadir xan Əfşarın hərbi və siyasət meydanına atılması ilə imperiya labüd məhvin pəncəsindən xilas oldu. Bir neçə il imperiyanın sərhədlərinin bərpası uğrunda qılınca çalmış və mühüm qələbələr qazanmış bu böyük şəxsiyyətin dövlətin faktiki hakimi olmağa mənəvi haqqı çatırdı. Nadir xan xaraktercə atası şah Hüseyndən çox da fərqlənməyən II Təhmasibi taxtdan salaraq 4 il müddətində dövləti onun az yaşlı oğlu III Abbasın (1732-1736) qəyyumu kimi idarə etsə də işğalçıları tamamilə ölkədən çıxarandan sonra Səfəvi sülaləsinə son qoyaraq imperiya ərazisində növbəti türk sülaləsi olan əfşarların hakimiyyətini bərqərar etdi. Hərbi meydanındakı böyük qələbələrə həqiqətən də Nadirə Səfəvi sülaləsinin hakimiyyətinə son qoyması kimi çox böyük tarixi məsuliyyəti üzərinə götürməsinə asanlaşdırdı. Beləliklə, 1736-cı ildə Nadir xan Muğan qurultayında şah elan edilərək Səfəvi imperiyası ərazisində Azərbaycan türk Əfşar sülaləsinin hakimiyyətini bərqərar etdi [6, 159-160; 13, 123].

Nadir şah hakimiyyəti ələ alanda artıq imperiya daxilən çökmüşdü. Mövcud vəziyyətdən çıxmaq üçün ilk öncə xəzinəni doldurmaq lazım idi. Bunun üçün geniş islahatlara və xalqın vəziyyətini yüngülləşdirən fərmanlara ehtiyac var idi. Lakin bu çətin vəzifəni həyata keçirmək üçün uzun sürən əmin-amanlıq dövrü lazım idi. Bütün bunların bir neçə il vaxt aparacağını dərk edən şah xəzinəni doldurmaq üçün Hindistana –Böyük Moğol dövləti üzərinə yürüş edərək zəngin Moğol xəzinəsi ələ keçirdi [7, 189-224; 16, 85-87]. Şahın davamlı olaraq başının hərbi yürüşlərə qarışmasından istifadə edən yerli məmurlar və hakimlər vergiləri özbaşına artırır və xalqın tamamilə müflisləşməsinə səbəb olurdular. Bütün bu özbaşınalıqdan hökmdarın heç də həmişə xəbəri olmurdu. Nəticədə imperiyanın hər tərəfində üsyanlar baş verirdi ki, bu çıxışları yatırtmaq üçün bəzən şah özü səfərbər olurdu. Belə üsyanların birində şahın qardaşı Azərbaycanın hakimi İbrahim xan öldürülmüşdü [6, 134]. Belə üsyanlardan biri də Şəki əyalətində baş vermişdi. Şah tərəfindən Şəkiyə təyin olunmuş Məlik Nəcəfçuludan xalqın narazılığı görəndə müdrik hökmdar Məlik Nəcəfçulu ilə xalq arasında narazılığın qarşısını almaq üçün Şəkidə çox böyük

nüfuza malik Hacı Çələbini sünni əhalinin hüquqlarını müdafiə etmək üçün vəkil təyin etmişdir [5, 10-12]. Nadir şah hakimiyyətinin ilk dövründən vergi toplanması işini qaydaya salmaq üçün vəzifə bölgüsü aparmışdı. Onun əmri ilə bütün ölkə ərazisində dövlətin maliyyə işlərinə - mədaxilinə, məxaricinə və s. bu kimi işlərə nəzarət etmək üçün mirzə (vəkil) təyin edildi. Onlara aşağıdakı vəzifələr tapşırılmışdır. Birinci mirzə-vəkil digər iki mirzənin razılığı ilə dövlətin mədaxilinə, məxaricinə, maliyyə işlərinə rəhbərliyi həyata keçirirdi. İkinci mirzə-vəkil mədaxilin və məxaricin siyahısına nəzarət edir və bununla əlaqədar hazırlanan sənədləri özündə saxlayırdı. Üçüncü mirzə-vəkil mustofi adlanırdı və aparılan bütün maliyyə əməliyyatlarının, hesabların düzgünlüyünə nəzarət edirdi. Bununla da “üçlük” təsisatı yaranmış oldu. [3, 495]

Şəkiyə vəkil təyin edilməsi haqqında Nadir şahın bu fərmanı, əslində böyük hökmdarın ölkəni dirçəltmək üçün xalqa- rəiyyətə nə qədər böyük önəm verdiyini sübut edir. Nadir şah barədə tarixi həqiqətin üzərinə işıq salır. Odur ki, bu fərmanı olduğu kimi təqdim edirik.

Şəki ölkəsinin mülkiyyəti vəzifəsi haqqında Nadir şahın fərmanı

Adların yaxşısı olan Allahın adı ilə

[Ortasında şir və günəş həkk olunmuş möhür izi]

Hakimiyyət Allaha məxsusdur. Mübarək fərman verildi o haqda ki, Məlik Nəcəfqulunun qardaşı oğlu uca və yüksək pənahlı Məlik Cəfər şahənşah mehribanlığı ilə başı uca olaraq bilsin ki, Hacı Çələbi və s. Şəki camaatı keçmişdə onlardan baş vermiş təqsir və üzüqaralıq üzündən üzr istəyib yalvarmaq üçün bu bəraət nişanlı asitanəyə gəlmiş, etdiklərindən şərmdə və peşiman olmuşlar. Buna əsasən onların təqsirlərindən keçdik və göz yumduq. Pars ilinin əvvəlindən etibarən Şəkinin mülkiyyətini o uca və yüksək pənahlıya müraciət edib tapşırıdığ ki, keçmişin digər mülkləri kimi işlərinə başlasın. Lazımdır qeyd olunan Hacı Çələbi və Şəki rəiyyətləri ilə birlikdə işləri sahmana salmaqdan ötrü Şirvana getsin. Oranın [Şəkinin] rəiyyətlərini ziraət və əkinçiliyə toplamaq və kömək edib birləşdirmək sahələrində lazımınca səy və ciddiyət edərək, mülkiyyət işində yaxşı xidmətləri və xoş hərəkətləri ilə özünü şahlıq qayğısına şamil etsin. Şəkinin kətxudaları və rəiyyətləri onu özlərinin mülki bilərək onun sözündən və məsləhətindən kənara çıxmasınlar, özlərini vəzifədar bilsinlər.

Yazıldı 1152-ci ilin səfəral-müzəffər ayında [1, 237]

Qeyd edək ki, fərman 1739-cu ilin may ayında Nadirin Dehlidən vətənə qayıtdığı dövərdə verilmişdir. Şah Hindistan səfərindən qayıdanda ölkənin üsyanlara büründüyünü görmüşdü. Əslində bu fərman mətnindən görüldüyü kimi, idarəçilik sahəsində çox mühüm addım idi. Məqsəd kəndlilərin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq və dövlət və yerli hakimlərin müqavimətini qırmaq və mərkəzi hakimiyyəti gücləndirmək, dövlətin adına xələl gətirən qüvvələri sıradan çıxarmaq idi. Yeri gəlmişkən, bəzi əsərlərdə yalnız olaraq Nadir şahın xəyanətkarları cəzalandırmaq tədbirləri qəddarlıq kimi qiymətləndirilmişdir.

Hacı Çələbi ilə Məlik Nəcəfqulunun Nadir şahın hüzuruna çağırılması və şikayətlərini səbrlə dinləyərək ədalətli qərar çıxarması buna sübutdur [5, 11]. Bununla bərabər, Nadir şahın xəzinəni doldurmaq üçün yalnız varlı şəxslərdən pul tələb edilməsi faktlarına da bəzi mənbələrdə rast gəlinir [7, 345].

XVIII əsrin I yarısında Azərbaycanda əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi beş torpaq mülkiyyət forması mövcud idi: 1) divani-dövlət torpaqları; 2) xalis-şah ailəsinə məxsus torpaqlar; 3) yerli feodallara məxsus torpaq-mülk; 4) dini ocaqlara məxsus –vəqf; 5) kənd icmasının torpaqları-camaat.

Divani torpaqların əhəmiyyətli hissəsi dövlətə qulluq müqabilində feodalların ixtiyarında idi (tiyul şəklində). İstər xəzinənin bilavasitə ixtiyarında, istərsə də feodalların əlində olan torpaqların böyük bir hissəsindən kəndlilər pay torpaqları şəklində istifadə edirdilər. Feodal torpaqlarında yaşayan kəndlilər –rəiyyələr, rəncbərlər, elatlar öz ağalarına bir sıra vergilər verməklə yanaşı, mükəlləfiyyətdə daşıyırdılar. Ümumiyyətlə, XVIII əsrin I yarısında Azərbaycanda mürəkkəb vergi sistemi mövcud idi. Torpaq vergiləri (malcəhət, uşr, çobanbəyi), adambaşına alınan vergi (sərşomari, cizyə), qoşunları saxlamaq üçün (ulufa, sursat, əsb-e çapar), hərbi qulluq mükəlləfiyyəti (çərik), şah və dövlət məmurlarının xeyrinə toplanan vergi (ruşmat, təhzilat, peşkeş, xərc-e təyin mütərəddin), dövlət və feodallar üçün görüləcək işlər (bikar və əvazir), torpaqbasdı (rahdari) və s. [2, 361-362]

Nadir şahın vergi siyasətini araşdırmaq üçün Hindistan yürüşündən qayıdarkən 1739-cu ilin fevral–mart ayında əhalidən yığılan vergilərin üç il müddətinə ləğv edilməsi haqqında verdiyi fərman ilk mənbə kimi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Fərmanın mətninə nəzər salaq.

Üçillik verginin bağışlanması haqda Nadir şahın mübarək fərmanı verildi.

İrənin adlı-sanlı naibilsəltənəsi (vəliəhdi), xoşbəxt, əziz və dəyərlili birinci övlad, padşahın məhəbbətindən, Zillullahın inayət və ünsiyyətindən izzətlənən, şəərəflənmiş Rzaqulu mirzə! O əziz bilməlidir ki, bu zaman İlahinin lütfü nəticəsində Şahcahanabad darulxilafə (paytaxt) və Hindistanın digər məmləkətləri fəth edildi, gizli xəzinədarın (Allahın) təsdiqilə bu ölkənin anbar və xəzinələrinin açarı bizim ixtiyarımıza keçdi. Fələk rütbəli Hindistan padşahu Məhəmməd şah həzrəti bütün xan və əmirləri, racələri, Hind məmləkətin hər tərəfindəki valiləri, mülkiyyətində olan xəzinələr, incilər və dağ boyda olan fillərinin hamısını müqəddəs padşahın nəzərinə çatdırdı və xidmətə itaət mərasimi ilə təqdim etdi. Bizim nəvvablarımız da Turkmən elinin böyüklərindən olduğuna görə və Məhəmməd şahın da Turkmən elinin böyük və əzəmətli Gurkaniyə sülaləsinin övladı olduğunu nəzərə alıb Hindistan şahlığının taxtını və möhürünü bu padşaha təqdim edib onu şahlıq taxtına oturtduq. O padşah da bu tac bəxşişin hədiyyəsi əvəzində Ətək çayının o biri sahilindəki əyalətlər olan Pişavər məntəqəsi, paytaxt Kabul, Qəzneyn, Sind ölkəsi və ətrafdakı əraziləri, həmçinin əfqanların Həzərə-catda məskun olduğu

bütün dağlıq məntəqələrilə birlikdə bizim şərəfli nümayəndəmizə təhvil verdi. O həzrətin xahişi və yalvarmasını qəbul edib bu ərazilərin Məmalikə məhrusiyə qatılmasına əmr etdik.

Bu məsələyə ədalət və insafla yanaşsaq, belə qərarə gəlməliyik ki, bu məhv olmayan dövlətə, əzəli padşah və əbədi müllklərin malikinin (Allah) mərhəmət və lütf xəzinəsindən məxsusi hədiyyə və nəsib etdiyi nemətlərin şükürü olaraq ümumən bu rəiyyətlərə, xüsusən də İran əhalisi bu cahanquşa Nadiri dövlətinin zühura gəlməsindən indiyə qədər öz imkanlar və bacarıqlarına, hətta bacarıqlarından da artıq bu dərgaha xidmət etməkdə mal və canlarını əsirgəməmişlər. Xaqanın lütfü, mübarək kölgəsi və səxavətli kəraməti sayəsində onların əziyyət və məsuliyyətlərinin yüngülləşməsinə nəzərə alıb, qoyun ilinin uğurlu olan novruzundan 3 ilə qədər Məmaliki məhruseyi İranda (İrana daxil olan məmləkətlər) tayfalar, ərbablar və rəiyyələrin boynuna düşən vergi, aşağıda ətraflı izah edilən formada, o cümlədən xalisə, tiyul və ərbab müllklərində güzəştlər ediləcəkdir. Bu güzəşt həm də ərbab-rəiyyət və Məşhəddə İmam Rza vəqflərinə aiddir.

Bu güzəştlər aşağıdakılardan ibarətdir: Kəndlilərə bağlanan vergi:

Otlaq sahələri, iri və xırda baş heyvanlar, çoban bəyləri və digər sahələr... Bunlar hər hansı tayfa, ərbab-rəiyyətlər və ərbablara aid mallar, xalisə və tiyul və vəqf mallarının hamısı.

Ermənilər, gürcülər, yəhudilər, hindu, məcusi və s., ciziyələri bütünliklə.

Əyalətlərdə gömrük rüsumu ödəyən tayfaların boynuna düşən yasaya əsasən əsgərlər üçün ödənən məbləğ.

Tayfalara üzərinə düşən rüsum üç ilə qədər saxlanılsın, amma lazım olan həmin məbləğin dövlət fondundan divan başçıları ödəsin. Üç ildən sonra həmin rüsumu yenə tayfalar ödəsinlər. Bütünlikdə qaydalarda dəyişiklik olunmasın və illərə uyğun qeydə alınsın və bu qaydaya əməl edilsin.

Zərbcəxana məbləğinin hamısı...

Yol, gömrük, qumaş (parça) İran tacirləri və ya başqa tacirlərdən hamısı (tamamən)

Xalisə və tiyul mallarının məbləği həmişəki qayda ilə alındığı kimi saxlanılsın.

Rəiyyət malına daxil olmayan məbləğlər keçmişdəki əmrə uyğun davamlı əmr etdiyimiz kimi alınsın və onlar əmrdən çıxmasınlar. Lakin çapar atlar və ticarətlə məşğul olanların pulundan xalisə və tiyul müllküünə çatan hissə ayrılınsın.

Vəqf müllkündə ərbaba (xana) çatanı ərbab (xan) malı, xalisə və tiyul malı isə digər dövlət müllki hesab olunsun.

O əziz zat şərəfli yazının məzmunundan xəbər tutandan sonra bu hökmün surətini çıxarsın Məmaliki məhrusə (ölkənin) nin bütün məntə-

qələrinə göndərib elan etsin ki, valilər və intizama nəzarət edənlər bu qərara əməl edib ondan çıxmasınlar.

Belə qərar verilmiş ki, valilər, intizama nəzarət edənlər (zabitlər) və İran əyalətlərində dövlət məmurları ötən və cari illərin hesablarını xaqanın yaxını əziz və xoşbəxt dəftərxana başçısı Mirzə Məhəmmədbaqir Müstofi-Məmalikə hesabat verib, hesabı təmiz bağlasınlar.

Tayfalar, ərbab (xan) və rəiyyətlərə aid məbləğləri hər halda bu üç ildə imtiyazlı hesab edib, bu səbəbdən istəməsinlər.

Xalisə və tiyul mülkü (Xaleseyi tiyul) qərara əsasən müsadirə olunmalıdır. Hərgah tayfa, və ya ərbab (xan), rəiyyət adı ilə bir rüsum almışlarsa, hər şəhərin şəriət hakimləri hüzurunda rəiyyətlərə qaytarılmalı və etibarlı qəbzləri alaraq şərəfli hökmün məzmunun itaətindən çıxmasınlar. Öz xərc və topladıqları rüsumun miqdarını o əzizlərin (şəriət hakimlərinin) nəzərlərinə çatdırsınlar. Əgər bir hesabdən alınmalı məbləğlər varsa, dövlət divanının fondundan bu izzətli qərara əsasən ödəniləcək.

İnşallah, mübarək şahın dönməsindən sonra bu məbləği düzgün toplamış məmurlara əmrə əməl etdiyinə görə nəvaziş göstəriləcək, vəziyyəti qarışdıranlar isə tənbeh və cavabdeh olacaqlar. Ali divanın əzəmətli müstofiləri bu şərəfli qərarların şərhini dəftərlərinə qeyd edib, məsuliyyətini dərk etməlidirlər.

1151-ci ilin zülhəccə (1739 fevral-mart) ayında yazılmışdır [10, 247-259].

Fərmandan görüldüyü kimi məqsəd təkcə rəiyyətin vəziyyətinin yüngülləşdirilməsi deyil, həmçinin yerlərdə hakim və din xadimlərinin işinə nəzarətin artırılması və vergi toplanılarkən baş verən özbaşınalığın qarşısını almaq idi. İlk Səfəvi şahları dövründə xidmət müqabilində verilən və şərti xarakter daşıyan tiyul torpaqları sonralar mərkəzi hakimiyyətin zəifləməsindən istifadə edən iri feodallar tərəfindən mənimsənilərək irsi torpaqlara çevrilmişdilər. Nadir şah həmin torpaqları müsadirə edərək yenidən dövlət fonduna qaytarmaqla mərkəzi hakimiyyətin gücləndirilməsi üçün mühüm addım atmış olur.

Fərmanda diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də imperiyanın qeyri-müsəlman təbəələrinin də üç illik can vergisindən azad olunmasıdır. Bu hakimiyyətinin ilk günündən əsas məqsədi dini birlik yaratmaq istəyi olan şahın qeyri-müsəlmanlara tolerant münasibətindən irəli gəlirdi. Bu münasibət digər məsələlərdə - xristianların müqəddəs kitablarının şahın göstərişi ilə tərcümə edilməsində də özünü göstərirdi [8, 221-222]. Nadir şah Hindistanda olarkən vəliəhd Rzaqulu Mirzənin Roma papasının məktubuna cavab olaraq imperiya ərazisindəki katoliklərin vergilərdən azad edilməsilə bağlı verdiyi fərman haqqında Karmelit missionerləri öz xronikalarında məlumat vermişlər [11, 627-628].

Digər mühüm məsələlərdən biri vergilərin ümumi miqdarının artırılmamasıdır. Üç ildən sonra vergilər yenidən həmin məbləğdə ödənilməli idi.

Ticarətin inkişafına təkan verən tacirlərin vergilərdən azad edilməsi də təqdirdə layiq addım idi. Nəzərə alaq ki, neçə illərdə ki, davam edən müharibələr nəticəsində mühüm ticarət yolları və şəhərləri dağıdılmışdı. Nadir şahın haqqında bəhs etdiyimiz fərmanı bütövlükdə, xalq içərisindən çıxmış hökmdarın dövlət idarəçiliyi sahəsində nə qədər uzaq görünən dövlət xadimi olduğunu, dövlət məmurlarının, əyalət hakimlərinin mərkəzi hakimiyyəti zəiflətməyə çalışan qüvvələrin özbaşınalıqlarına qarşı nə qədər barışmaz olduğunu çox aydın şəkildə əks etdirir. Çünki Şah ölkədə olmadığı müddətdə Tağı xan bəylərbəyinin zülmü həddini aşmış, xalqın vəziyyəti hər cəhətdən acınacaqlı hala düşmüşdü. Buna görə də hətta Şah öz oğlu vəliəhd Rzaqulu Mirzəni nayibüssəltənəlikdən çıxarmışdı [6, 169].

Nəticə və elmi yenilik. Elmi məqalədə Səfəvi dövlətinin son dönəmi-daxili iqtisadi və sosial problemlərə diqqət ayrılmış, dövlətin süqutu səbəblərinə qısa nəzər salınmışdır. Həmçinin Nadir şahın dövlətin iqtisadi məsələlərinə diqqət ayırması məsələsinə toxunulmuşdur. On bir illik hakimiyyəti dövrünü qonşu dövlətlərlə aparılan müharibələr, imperiyanın ərazisinin genişləndirilməsinə sərf edən Nadir şah, demək olar ki, ölkənin sosial məsələlərinə vaxt ayırmamışdı. Lakin buna baxmayaraq bir neçə fərmanı bizə məlumdur ki, onların vasitəsilə onun vergi siyasətini müəyyənləşdirə bilərik. Elmi məqalənin əsas tədqiqat obyektini olan Nadir şahın “Üçillik verginin bağışlanması haqda” fərmanını tədqiq edərkən görürük ki, burada həm də məqsəd iri feodalların özbaşınalığına son qoymaq və onları mərkəzi hakimiyyətə tabe etməkdir. Bu onu göstərir ki, Nadir şahın məqsədi mərkəzləşmiş bir dövlət yaratmaq idi. Bundan əlavə məqalədə Nadir şahın Şəkidə rəiyyətin narazılığının qarşısını almaq və vergi yığan məmurun fəaliyyətinə nəzarət məqsədilə Hacı Çələbinin Şəkiyə vəkil təyin edilməsi haqqında fərmanı da tədqiqatə cəlb edilmişdir. Bu fərman göstərir ki, xalqın içərisindən çıxmış şah bəzən xalqı dinləyərək onlara yardım etməyə çalışırdı. Lakin şahlıq illərinin mühüm hissəsini yürüşlərdə keçirən hökmdar üçün dövləti saraylardan idarə edən hökmdarlarla müqayisədə bu olduqca çətin idi.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. S.Əliyarlının redaktəsi ilə. Bakı: Çıraq, 2007, 400 s.
2. Azərbaycan tarixi. 7 cildə, III c.. Bakı: Elm, 2007, 592 s.
3. Azərbaycan tarixi. Uzaq keçmişdən 1870-ci illərə qədər. S.Əliyarlının redaktəsi ilə. Bakı: Çıraq, 2009, 872s.
4. Dadaşova R.İ. Səfəvilərin son dövrü (ingilisdilli tarixşünaslıqda). Bakı: Nurlan, 2003, 392 s.
5. Kərim ağa Fateh. Şəki xanlarının müxtəsər tarixi. Bakı: Az. Ensiklopediyası N.P.B, 1993, 32 s.
6. Quddusi M.R. Nadir şah. Bakı: Gənclik, 1999, 240 s.
7. Lokkart L. Nadir şah. Bakı: Qanun, 2018, 456 s.
8. Məlikzadə S.M. Nadir şah Əfşar “Karmelitlərin xronikasında”// Akademik tarix və düşüncə. 2019, №6 (5), s.210-230.
9. История Ирана с древнейших времен до конца XVIII века. Пигулевская Н.Б. Якубовский А.Ю. Петрушевский И. Н. Ленинград: 1958, 567 с.

10. Российская Федерация АВПРИ, ср.77 (СПП), оп.1, д.5, лл.247-259.
11. A Chronicle of Carmelites in Persia: The Safavids and the Papal Mission on the 17 th and 18 th centuries. Editor H.Chick, int. Rudi M. Vol.1. London-New York, IB Tauris, 2012, 720 p.
12. Cornelius de Bruyn Travels into Muscovy, Persia and part of the East Induis. London: 1737, 405 p.
13. Curzon G .N. Persia and the Persian question. Vol. I. London: Longmans, Green Co, 1892, 646 p.
14. Hanway J. The revolutions of Persia: Containing the History of celebrated usurper Nadir Kouli. Vol.2. London: in Lombard street, 1753, 352p.
15. Malcolm J. The History of Persia from the most early period to the present time. Vol. I. London: Printed for T.Murray,1829, 644 p.
16. Malcolm J. The History of Persia from the most early period to the present time. Vol. II. J.Mayes. London, Greville street, Batton Garden, 1829, 715 p.
17. Tadhkirat al-Muluk: a manual of Safavid administration. Translated and explained by V. Minorsky. London: 1953, 360 p.

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УПАДОК В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII ВЕКА: НАЛОГОВАЯ И ЗЕМЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА НАДИР ШАХА АФШАРА

СЕВИНДЖ М.МЕЛИКЗАДЕ

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются причины глубокого экономического и социального упадка, охватившего страну накануне падения государства Сефевидов. Утверждалось, что экономический кризис привел к беспорядкам и иностранной интервенции в стране. В результате государство Сефевидов распалось и была создана Империя Надир шаха. Хотя внешнеполитическая деятельность Надир шаха была предметом множества исследований и научных статей, его внутренняя экономическая политика мало исследовалась. Его усилия по возрождению экономики были омрачены повышением налогов и внутренними беспорядками. Основным объектом исследования научной статьи является указ Надир шаха «Об амнистии Троицкого налога». Указ был издан в 1739 году. Целью указа было улучшение социального положения крестьян, а также подчинение крупных феодалов центральной власти.

Ключевые слова: Надир шах, государство Сефевидов, экономический кризис, налоговая политика, указ

ECONOMIC RECESSION IN THE FIRST HALF OF THE XVIII CENTURY: TAX AND LAND POLICY OF NADIR SHAH AFSHAR

SEVINJ M.MALIKZADEH

SUMMARY

The article examines the causes of the deep economic and social decline that engulfed the country on the eve of the fall of the Safavid state. It has been argued that the economic crisis has led to riots and foreign intervention in the country. As a result, the Safavid state collapsed and the Nadir shah Empire was established. Although Nadir shah's foreign policy activities have been the subject of many studies and scholarly articles, his domestic economic policy has received little research. His efforts to revive the economy have been overshadowed by tax increases and internal unrest. The main research object of the scientific article is Nadir shah's decree "On amnesty of the Trinity tax". The decree was issued in 1739. The purpose of the decree was to improve the social situation of the peasants, as well as to subordinate large feudal lords to the central government.

Keywords: Nadir shah, Safavid state, economic crisis, tax policy, decree